

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПАТРІОТИЗМУ У ПРОЦЕСІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

THE MORAL AND ETHICAL PRINCIPLES OF PATRIOTISM IN THE COUNTRY

Івченко Ю.В.,
кандидат юридичних наук,
докторант

Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню морально-етичних засад патріотизму у процесі державотворення. Досліджено зміст і спрямованість патріотизму, його роль та значення у функціонуванні держави, різноманітність підходів до визначення.

Ключові слова: патріотизм, патріотична свідомість, патріотичні відносини, ідея патріотизму.

Статья посвящена исследованию морально-этических основ патриотизма в процессе создания государства. Исследовано содержание и направленность патриотизма, его роль и значение в функционировании государства, разнообразие подходов к определению.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое сознание, патриотические отношения, идея патриотизма.

The article investigates moral and ethical foundations of patriotism during creation of state. The content and focus of patriotism, its role and importance in functioning of state, a variety of approaches to definition.

Key words: patriotism, patriotic consciousness, patriotic attitude, idea of patriotism.

*Патріот – людина, що служить своїй Вітчизні,
а Вітчизна – це, перш за все, народ.
М. Чернишевський*

Актуальність теми. Актуальність такого явища як патріотизм є безсумнівним. Це почуття, яке робить народ і кожна людину відповідальною за життя країни. Без патріотизму не існує такої відповідальності. Якщо я не думаю про свій народ, то у мене немає дому, немає коренів. Тому що будинок – це не тільки комфорт, це ще й відповідальність за порядок у ньому, це відповідальність за дітей, які живуть в цьому будинку. Людина без патріотизму, по суті, не має своєї країни. А «людина світу» – це те ж саме, що бездомна людина. Почуття любові до власного народу настільки ж природне для людини, як і почуття любові до Бога.

Почуття патріотизму ні в якому разі не можна змішувати з почуттям ворожості до інших народів. Патріотизм у цьому сенсі співзвучний православ'ю. Одна з найголовніших заповідей християнства: не роби іншому те, що ти не хочеш, щоб робили тобі. Як зазначав Серафим Саровський: «Спасись сам, стяжай мирний дух і тисячі навколо тебе спасуться» [1, с. 3]. Те ж саме патріотизм. Не руйнуй у інших, а створюй у себе. Тоді й інші будуть ставитися до тебе з повагою.

Можливо, актуалізація патріотичної проблематики – сучасна нагальна необхідність збереження життя вже не просто в окремій країні, а на Землі в цілому? Як свідчить історія, саме в дійсно катастрофічні моменти життя люди повертаються до патріотичних ідеалів. Адже саме ідеали як спрямовуюча і надихаюча сила визначають цілепокладання кожного гро-

мадянина і суспільства в цілому, а отже, і вчинки, що формують метод і спосіб життя, праці і творчості, таким чином, відроджується надія, що допоможе запобігти остаточному краху. І загроза неминучої загибелі змушує людей згадати про надособистісні цінності, що єдині здатні протистояти матеріальній смерті і забуттю. Крізь усі часи людство проносить набір базових цінностей, апріорно, буквально на генетичному рівні, що об'єднують усіх найзавзятіших опонентів, і тоді, долаючи дрібновласницький індивідуалізм, політдискусії виходять на надособистісний рівень.

Проблема патріотизму знайшла своє відображення у дослідженнях деяких вчених. Дане питання в своїх наукових пошуках опрацьовували українські вчені, такі як: І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Б.С. Кобзар, О.М. Вишневецький, О.В. Киричук, Г.Г. Філіпчук та ін. Дослідження визначеної проблеми здійснювалося, здебільшого, у контексті патріотичного виховання. Саме тому акцент у даній статті був спрямований на вивчення особливостей морально-етичних засад патріотизму.

Виклад основного матеріалу. Аналіз поглядів істориків, філософів, літераторів щодо сутності даного явища показує, що розуміння патріотизму багатоваріантне і неоднозначне. Це пояснюється складною природою явища, різноманітністю форм прояву, розглядом проблеми патріотизму різними дослідниками в різних історичних, соціально-економічних і політичних умовах залежно від багатьох позицій.

Патріотизм є тим фактором, який визначає соціальну сутність людства. Він зароджується у людини спочатку як почуття, а потім формується як ідея.

Умови розвитку сучасного суспільства призвели до втрати традиційних орієнтирів, економічної дезінтеграції, соціальної диференціації суспільства, девальвації духовних цінностей, що негативно відбилося на суспільній свідомості більшості соціальних і вікових груп населення, різко знизило виховний вплив культури, мистецтва та освіти як найважливіших чинників формування патріотизму. Гостро поставили питання розвитку національної ідеї, реалізації духовно-морального потенціалу народу, накопиченого за всю історію існування держави, для вирішення проблем у різних сферах життя суспільства.

Зміст і спрямованість патріотизму визначалися, насамперед, духовним і моральним кліматом суспільства, його історичними коренями. Роль і значення патріотизму зростали в різні періоди соціальних змін.

Патріотизм, як поняття, виникло досить давно. І, можливо, в якомусь рефлекторному вигляді, ще до існування держави. Як спроба захисту членів племені, майна на фізіологічно-психологічному рівні.

Під патріотизмом розумілося – служіння народу і своїй державі (присяга херсонесців на початку 3 ст. до н. е.), як почуття відданості певній державі і її інститутам він існував у Стародавній Греції та Римі.

За часів Київської Русі – смерть за рідну землю вважали почесною славою, обов'язком перед Батьківщиною.

Але, незважаючи на давність свого походження, це поняття досі не має чіткого визначення.

Все розмаїття підходів до визначення поняття «патріотизм» можна умовно розділити за такими напрямками: патріотизм, особливо якщо мати на увазі його виникнення і формування, розглядається як ідеологія і сукупність почуттів або конкретно-визначене почуття любові до Батьківщини; етична, багатовекторна категорія, в основі якої знаходиться відданість, любов, активна соціальна діяльність; патріотизм – не тільки одна зі сторін життя суспільства, а й джерело його існування і розвитку, атрибут життєздатності, інформаційна система, капітал; інтегральне явище особистості і суспільства; першим суб'єктом патріотизму виступає особистість, а патріотизм є цілісною об'єднавчою системою якостей особистості; істинний патріотизм найбільш найповніше виявляється в особі, групі, що досягла вищого рівня духовно-етичного і культурного розвитку; прояв національної самосвідомості, усвідомлення своєї території та державності, постулат етнічної гідності; ознака високої громадянської культури, моральний принцип, традиція, емоційно об'єднавчий фактор; оточений міфами та ілюзіями, близький до релігії.

Ґрунтуючись на визначених підходах до розуміння найбільш важливих рис патріотизму, можна узагальнити його найістотніші ознаки та якості і дати визначення даного феномену.

Отже, патріотизм – це навіть не система, це багатовимірний, різноплановий категорія, синтез, компонентами якого є окремі якості емоційно-чуттєвого, інтелектуального і діяльнісно-поведінкового характеру особистості і соціуму. При цьому поступо-

во здійснюється значне поступальне збагачення й ускладнення змісту патріотизму. В ньому знаходять своє відображення нові компоненти. Патріотизм від чуттєвого переходить до раціонально-ідеологічного, диференціюється, вбирає в себе філософські, правові, політичні, моральні та естетичні елементи.

В.І. Лутовінов обґрунтовано виділив шість трактатів патріотизму, диференціювавши все різноманіття його визначень.

До першого з них слід віднести піднесено-емоційне почуття любові до Батьківщини, безумовне, позитивне, нерідко яскраво виражене ставлення до Батьківщини, що обмежується, головним чином, рівнем емоційного відображення, виявом у абстрактній формі любові до природи, рідного краю, рідної домівки, до картин дитинства і т. д. Саме так розуміється патріотизм багатьма людьми. Суть його полягає в різноманітних проявах піднесеного почуття любові до Батьківщини, особливо в духовному і моральному сенсі.

Друге визначення поряд із емоційною стороною включає і діяльнісний момент. Сила патріотичного почуття не обмежується виразом глибокої і піднесеної любові до Батьківщини, вона спонукає до активних дій, вчинків на благо своєї Батьківщини.

У третьому напрямку патріотизм розглядається як суспільне явище, зміст і характер якого в значній мірі обумовлювалися особливостями історичного розвитку суспільства, держави, політикою його правлячої еліти.

Четвертий напрямок можна назвати державним. Виникнення такого різновиду патріотизму було викликано певними історичними умовами, а саме, необхідністю консолідації зусиль для створення, зміцнення держави, різних форм державної влади. Головна ідея цього напрямку полягає в тому, що патріотизм викликає у суб'єктів почуття національної гордості за свою державу і передбачає їх активну участь у зміцненні держави і державності в якості першочергової умови ефективного функціонування соціальних інститутів, розвитку суспільства й особистості.

П'ятий напрям у певній мірі є альтернативним по відношенню до попереднього. Патріотизм визначається як духовно-творчий акт піднесення особистості, що володіє найважливішими моральними якостями та усвідомлює її неподільність та єдність із Вітчизною, як найвищою цінністю, необхідністю служіння Батьківщині, своєму народу. Його прихильники, розкриваючи сутність патріотизму, роблять це в нерозривному зв'язку саме з особою, яка є для них вищою цінністю (в тому числі і по відношенню до суспільства, не кажучи вже про державу). Тому даний напрямок може називатися особистісним патріотизмом.

Шостий напрямок багато в чому пов'язаний із попереднім. Цей зв'язок виражається в тому, що дуже часто (хоча й не завжди) суб'єктом патріотизму виступає особистість. Сам же патріотизм розглядається як найважливіший момент, етап розвитку особистості, а саме – її духовного самовираження.

Узагальнюючи всі наведені підходи, можемо сформулювати сутність патріотизму таким чином: це одна з визначальних духовних цінностей, властива людині, притаманна всім сферам життя суспільства і держави, що позитивно характеризує вищий рівень розвитку особистості, ступінь згуртованості суспільства і виявляється в активній самореалізації на благо суспільства.

Патріотизм складає духовний стрижень, морально-етичну основу особистості, що визначає її активну-громадянську позицію і щире бажання, потребу в гідному соціально значимому самовираженні, самовідданому, аж до самопожертви, служінні своєму народові, Батьківщині.

Патріотизм – явище соціально-історичне, в різні історичні епохи воно має конкретні прояви. Адже кожна людина, а тим більше соціальна група, має свої специфічні інтереси, і цим визначається її розуміння патріотизму. Нерідко виникають спекуляції на цьому святому почутті. Образно про це сказав великий демократ І. Франко у вірші: «Сідоглавному», викриваючи показний патріотизм окремих людей: «... твій патріотизм – празнична одежина, а мій – то труд важкий, гаряча невдержима» [2, с. 58].

Загалом, патріотизм (*patris* – Батьківщина) можна визначити як моральний і політичний принцип, соціальне почуття, змістом якого є любов та відданість їй, гордість за минуле і сьогодення, прагнення захищати її інтереси.

На основі розвитку матеріального виробництва складається певне політичне, культурне, соціальне середовище, що називається Батьківщиною і має важливе значення в соціальному бутті індивідів. Моральна свідомість давно зафіксувала єдність людини і Батьківщини, виражаючи її у необхідності патріотизму. Це складне, багате, історично мінливе соціально-моральне та морально-психологічне явище. За своїм об'єктивно-соціальним змістом патріотизм покликаний практично сприяти згуртуванню людей у рамках певної Батьківщини.

Взятий в історичній перспективі, патріотизм виражає дуже важливу якісну сходинку на шляху розвитку та поглиблення суспільної природи людини. Висловлюючи приналежність людини до даної Батьківщини, до даного соціального середовища, патріотизм формує у свідомості розуміння неподільності з нею.

Патріотизм співзвучний з такими поняттями, як національна гордість, національна самосвідомість. Але поняття патріотизму – більш широке поняття, оскільки воно має не стільки етнічний сенс – скільки означає відданість країні, державі.

Аналізуючи сьогодення, необхідно зауважити, що в даний час практично відсутні моноетнічні держави, тому патріотами можуть бути не тільки представники основної національності, а люди будь-якої національності, які є громадянами країни.

Крім цього, є й інший бік патріотизму – це патріотизм, як любов до місця, де людина народилася, до місцевості, де вона живе, до того, що прийнято називати малою Батьківщиною. З почуттям патріотизму

глибоко співзвучна – гордість за свою Батьківщину, за своє прізвище. Це, насамперед, дбайливе збереження і примноження сімейних традицій, прагнення не заплямувати добре ім'я батьків і дідів, бажання своєю працею, знаннями зміцнити авторитет родини та заслужити визнання і повагу людей.

Ставлення до Батьківщини – це цінність особливої якості. Вона священна. Не можна обирати Батьківщину, але можна по-різному розуміти і виявляти любов до неї. Патріотизм несумісний із бездумно-апологетичним відношенням до всього, що охоплюється поняттям «Батьківщина». Він визначає об'єктивне ставлення до досягнень і недоліків своєї країни. Не можна любити своє тільки за те, що воно своє. Але в той же час критичне ставлення до недоліків не повинно переростати в національний нігілізм, воно повинно лише спонукати до прагнення зробити Батьківщину кращою, сприяти її розвитку.

На сучасному етапі суспільного розвитку патріотизм несумісний з національною обмеженістю. Благо одного народу невіддільне від блага іншого народу, всього людства – ця ідея здавна висловлювалася передовими мислителями.

М.О. Добролюбов зазначав: «Патріотизм живий, діяльний саме й відрізняється тим, що він виключає будь-яку міжнародну ворожнечу, і людина захоплена таким патріотизмом, готова трудитися для всього людства, якщо тільки може бути йому корисною... Справжній патріотизм як окремих прояв любові до людства не вживається з неприязню до окремих народностей» [3, с. 47].

Інший аспект проблеми полягає в тому, що межа між патріотизмом і національним егоїзмом відносна і її легко перейти. Такі переходи нерідко зустрічалися в історії людства та виявлялися в крайніх проявах націоналізму. Але гідна людина не стане націоналістом. Народ, упевнений у своїй силі і в своєму майбутньому, великодушний. Справедливе ставлення до представників усіх націй і народностей, турбота про них повинні стати моральним боргом. Патріотизм в умовах незалежності полягає в тому, щоб підняти на належний рівень честь і гідність нашої країни. Без виховання любові і поваги до свого народу, його традицій, мови і культури неможливо виховати справжню людину, патріота своєї Батьківщини, що сприймає свій народ рівноправним серед світової спільноти націй [4, с. 43].

Як стверджував Г.Г. Ващенко, першою абсолютною цінністю для формування світогляду сучасної людини є Бог, другою – Батьківщина. Необхідно чітко усвідомлювати, що благо Батьківщини формується на основі таких чинників: державної незалежності, можливості народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське та релігійне життя; об'єднанні всіх незалежно від їх територіального походження, релігійної приналежності, соціального статусу і т. д. в одну спільноту, об'єднану єдиними творчими прагненнями і патріотизмом; справедливому державному устрою, який підтримує порядок у суспільстві, забезпечуючи особисті права і свободу кожного громадянина, що сприяє розвитку і прояву його здібностей,

спрямованих на суспільне благо; справедливому соціальному устрої, при якому зникає і виключається боротьба між окремими групами суспільства; високому рівні народного господарства і його справедливої організації, які забезпечать матеріальний добробут усіх громадян, позбавлять експлуатації; розвитку духовної культури українського народу (науки, мистецтва, освіти); високому релігійно-моральному рівні народу; високому рівні здоров'я нації, зведенні до мінімуму хвороб і смертності.

Виховання моральності і патріотизму повинно ґрунтуватися на підйомі громадянського почуття, яке закладене в людині генетично, однак позитивно розвивається або деформується залежності від соціального оточення.

В. Скуратівський зазначав, що любов до рідного краю, сім'ї, Батьківщини з дитинства закладається в людину несвідомо. Справжня любов досягає найвищого прояву, коли є духовно усвідомленою, самовизначеною. Якщо переважає інстинктивність, то любов

до Батьківщини може обернутися «сліпим афектом», здатним нівелювати совість, справедливість і навіть сенс життя. За таких умов людина переживає не творче піднесення, а зневагу до інших народів.

Ідея Батьківщини передбачає в людині духовність. Якщо людина її не має, то може прожити все життя в межах своєї держави і так і «не знайти» Батьківщини, не полюбити її. Це обумовлюють егоїстично-особистісні або егоїстично-групові інтереси. Часто такі люди з егоїстичних міркувань видають себе за патріотів, симулюють любов до рідного краю.

Висновки. Отже, засади патріотизму не тільки відроджують моральні цінності минулого, але й вимагають діяльного відношення до свого народу, саме в цьому відбивається національна гордість і любов до Батьківщини, громадянська відповідальність за її долю, а також емоційне підпорядкування особистістю свого життя спільним національним інтересам, що виявляється в готовності служити Батьківщині і захищати її від ворогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. В. Мельник. Преподобный Серафим Саровский: хроника жизни / В. Мельник. М.: изд-во Государственной академии славянской культуры. – 2012. – 320 с.
2. Франко І. Вибрані твори у трьох томах / І. Франко. – Т. 1. – К., 1973. – 192 с.
3. Добролюбов Н. Собр. соч. в 9 томах. – Т. 3 / Н. Добролюбов. – М. – Л. – 1962. – 265 с.
4. Джандильдин Н. Природа национальной психологии. Текст / Н. Джандильдин. – Алма-Ата, 1971. – 118 с.